

NATTMANNEN

UTDRAG FRÅN ARTIKEL

Nattmannen - vidskepelsens frukt AV STAFFAN GUDMUNDSSON

NATTMANNEN

I de danska städerna under 1500-talet förekommer benämningar på (särskilt lägre) tjänstebefattningar, som idag kan vara svårförståeliga, t.ex. "gaasekong", 'gåsvaktare', "staaderkong", tjänsteman med uppgift att ha tillsyn över tiggare och landstrykare, "portenär", 'portvakt, portnär', "brokiker", 'uppsyningsman vid skeppsbro, brovaktare', tjänstemän, som varit viktiga för städerna då det begav sig. I Christian II:s ordinants från 1522 omnämns "rackaren" i en föreskrift rörande renhållning som skulle gälla för alla städer i Danmark.

Föreskriften rör döda djurs bortförande ur staden och nedgrävande och är i sig inte märkvärdig, då den beskriver hur renhållningen skulle skötas, men vad som är anmärkningsvärt är att den uttryckligen säger att utförandet skulle göras av en speciell person som benämndes "rackeren", dvs. den person som hade till yrke eller sysselsättning att bortforsla självdöda kreatur. Rackaren tillskrevs dessutom sysslor som ansågs vara orena såsom avlivande och flående av djur och tömning av latriner samt innehade, märkligt nog, även tjänsten som skorstensfejare. Och när det talas om "rakkerekule", så menas en grop för nedgrävande av avfall och döda djur.

NATTMANNEN

Rackarens sysslor kom även att sträcka sig utanför renhållningens område. Han fick också biträda bödeln vid avrättningar, föra självmördare till galgbacken samt i vissa fall utföra spöstraff. Nu var inre rackaren ensam om att inneha denna "orena ställning". Från början var han en avlönad tjänare under bödeln som även han sågs som oren då han, förutom sin tjänst som avrättare, även utförde rackarens sysslor och tillsammans bildade de ett radarpar "i orenlighetens tecken" som folket genom vidskepelse hade skapat.

Rackaren som benämning verkar mer eller mindre upphöra på 1630-40-talen i Malmö och ersätts av nattmannen, som blir i stället den rådande benämningen i officiella sammanhang och som med tiden kom att gälla i hela Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän, d. v. s. i de danska landskapen, och benämningen bibehölls även vid försvenskningen.

NATTMANNEN

Med tanke på nattmannens ställning som oren, yttrade det sig så, precis som mot ett dött djur, att man tog fysiskt avstånd från honom och hela hans hushåll. Stadens barnmorskor vägrade besöka hans hustru, då hon skulle föda. Hans barn vägrades undervisning i läsning och skrivning. Och när någon i hans familj eller han själv avled, vägrade man att bära liket till graven.

Följderna av bristande renlighet visste man om sedan gammalt och det försökte man bemästra med föreskrifter och förordningar för hur renhållningen skulle skötas. I det äldsta bevarade privilegiebrevet för Malmö 1353 finns föreskrifter om att det var husägaren själv som skulle ansvara för renhållningen på gatan framför sitt hus samt även transportera bort orenligheten, som hade samlats där. Det var ju trots allt han som "smutsade" ner. En ljusglimt för borgarna rörande renhållningen kom 1522, inte bara för Malmös del utan för alla de danska köpstäderna. Christian II befriade då dem från den tidigare skyldigheten att själva transportera bort sin orenlighet. I stället skulle nu vagnmän utföra detta uppdrag. Lyckan kom som sagt men försvann snabbt också, då hans efterträdare Christian III återinförde husägarnas skyldighet att ansvara både för gaturenhållningen och bortförandet av orenligheten och denna plåga skulle följa borgarna under lång tid framöver.

NATTMANNEN

Då husägaren skulle köra bort sin orenlighet, kunde han inte bara stjälpas det, där det passade honom. Utanför stadsportarna fanns speciella "sopstationer" för detta i Malmö redan på 1500-talet och sannolikt också på medeltiden. En sådan avstjälpningsplats tycks ha varit belägen utanför Strandporten under 15- och 1600-talen.

I stadens kämnärsräkenskaper för 1660 fick timmermännen betalt för två kar som de högg till och satte upp ute vid möllorna, det ena utanför Österport och det andra utanför Söderport, för orenlighets samlande. Den 15 november 1705 ålades borgerskapet att deras orenlighet skulle utforslas från staden till särskilt anvisade upplagsplatser två gånger i veckan - tisdagar och torsdagar.

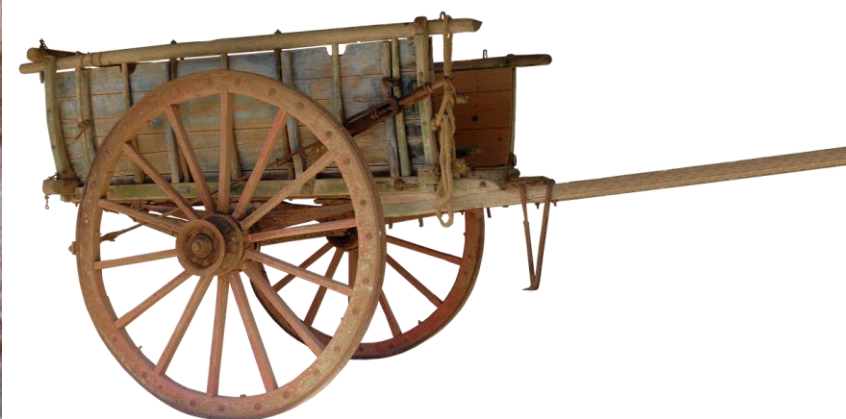
På 1700-talet fanns utanför Strandporten åt slottssidan till en påle med en hand, som visade avstjälpningsplatsen, och utanför Österport skulle gödseln läggas på vänstra sidan, och inte på högra "för elakt anseende skull för de resande."

**NATT-
MANNEN**

**SKULLE
FORSLA
BORT
TRÄCK**

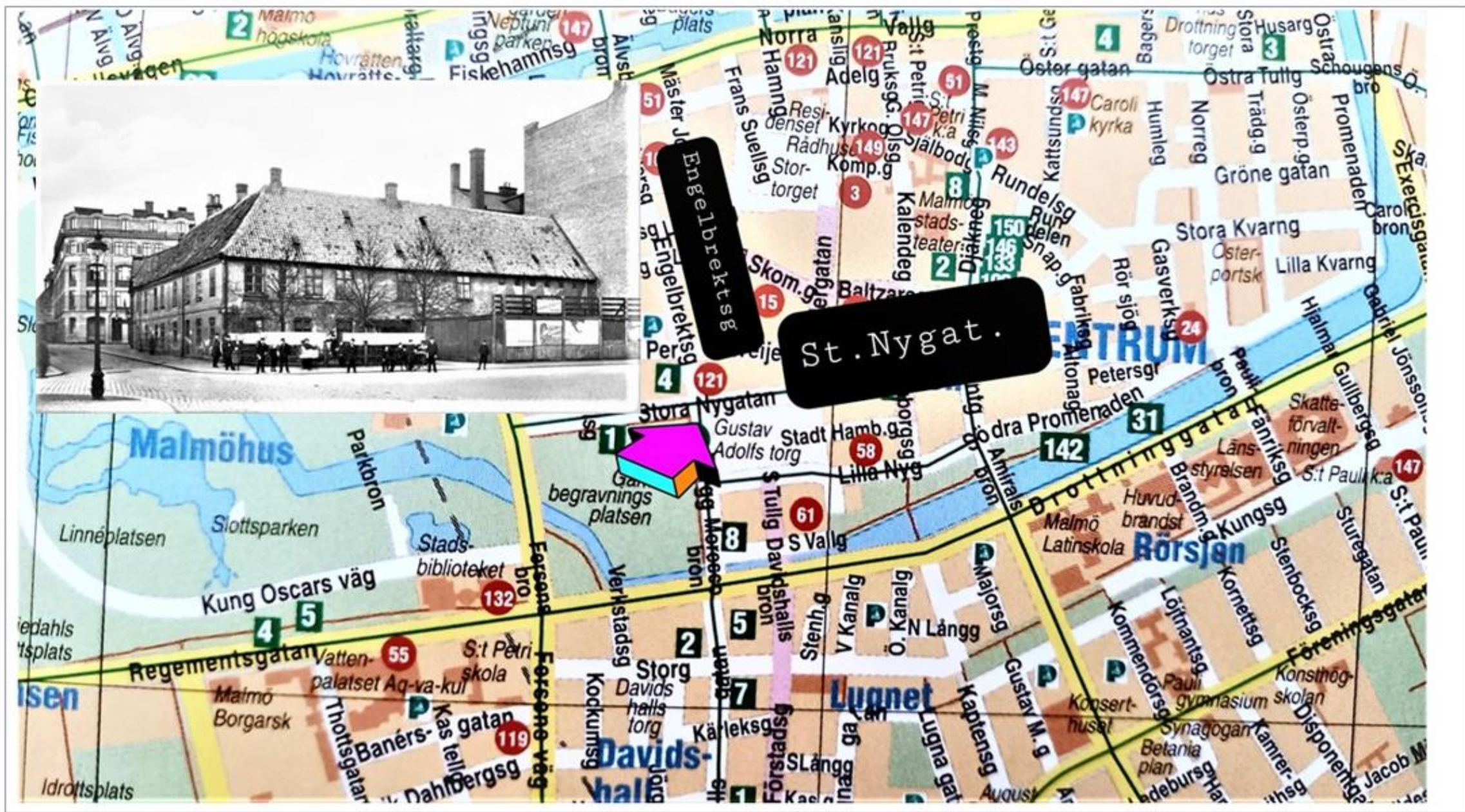
NATTMANNEN

Att köra bort orenlighet på stadens bekostnad fick även stadens vagnmän, även kallade skarnåkare (skam= orenlighet, träck, illaluktande smuts), göra från allmänna platser som Stortorget och på vissa gator när det behövdes.

Trilskades någon och vägrade att köra bort dynga kunde det gå illa, vilket hände några skarnåkare 1716, som sattes i arresten. Att det var rejält "skitigt" i Malmö kan man förstå, då man läser i stadens räkenskaper för utförda arbeten av skarnåkare, där det omtalas hur många "lass dynga" de forslat bort.

Det var inte ovanligt med 50, 100 och ibland upp till 200 lass, som på sina ställen hade legat i flera år. Vad som är anmärkningsvärt är att på själva rådhusgården, som låg vägg i vägg med magistraten, kunde orenlighet samlas på hög under flera år. En sådan hög avlägsnades 1608. Fyra skarnåkare fick arbeta under tre dagar med att forsla bort den. Det blev 166 lass.

Det skulle dröja till 1898, då staden fick ett annat system, nämligen ett renhållningsverk med bl. a. hämtning av latrin och sopor, som därmed befriade borgaren från en gammal medeltida skyldighet.

NATTMANNEN

Sedan äldre tid stod nattmannen i ett speciellt förhållande till bödeln, i det han biträdde och avlönades av denne men också inhystes hos honom. Då fästningsverken i Malmö skulle utvidgas på 1660- 1670-talen låg gårdarna och hospitalet, som då låg i nuvarande Kungsparken, i vägen och revs.

På denna plats hade bödeln sin bostad, vars hus blev nedrivet 1667. På grund av nedrivandet av hospitalet, som utfördes 1675, bestämdes några år tidigare, att ett nytt hospital skulle inrättas på en annan plats i staden. År 1673 hade man köpt upp flera gårdar vid Rundels-, Djäkne- och Snapperupsgatorna och året därpå hade även stadens gamla prästboställe vid Djäkne och Rundelsgatorna köpts upp och här kom hospitalet med dess trädgård, mölla och kyrkogård att ligga och upptog så gott som halva kvarteret Rundelen. Verksamheten upphörde med de sista utskrivna patienterna 1928.

RACKAREN SKULLE BISTÅ BÖDELN

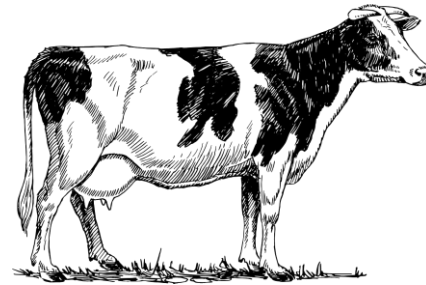
NATTMANNEN

I samma förordning om skorstensfejarens arbete den 22 maj 1701 upprättade magistraten en taxa för nattmanstjänsten om döda kreaturs utförande och flående och den betalning han skall ha, då han har flått djuren och levererat huden till ägaren:

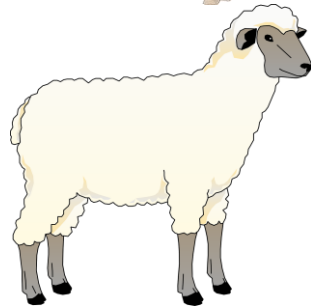
För en häst 1 daler 16 öre

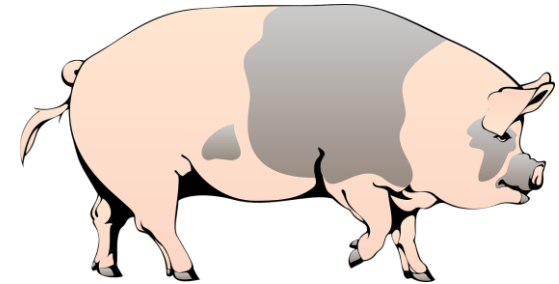
För en stut eller ko 1 daler

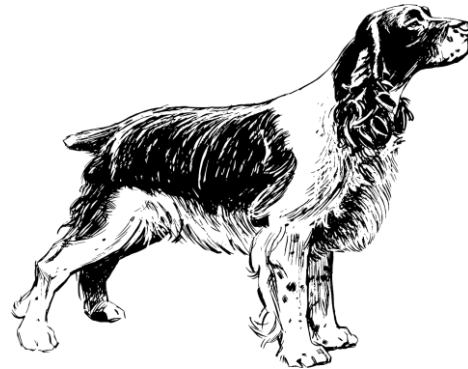
För en kalv eller får 8 öre

För ett svin 8 öre

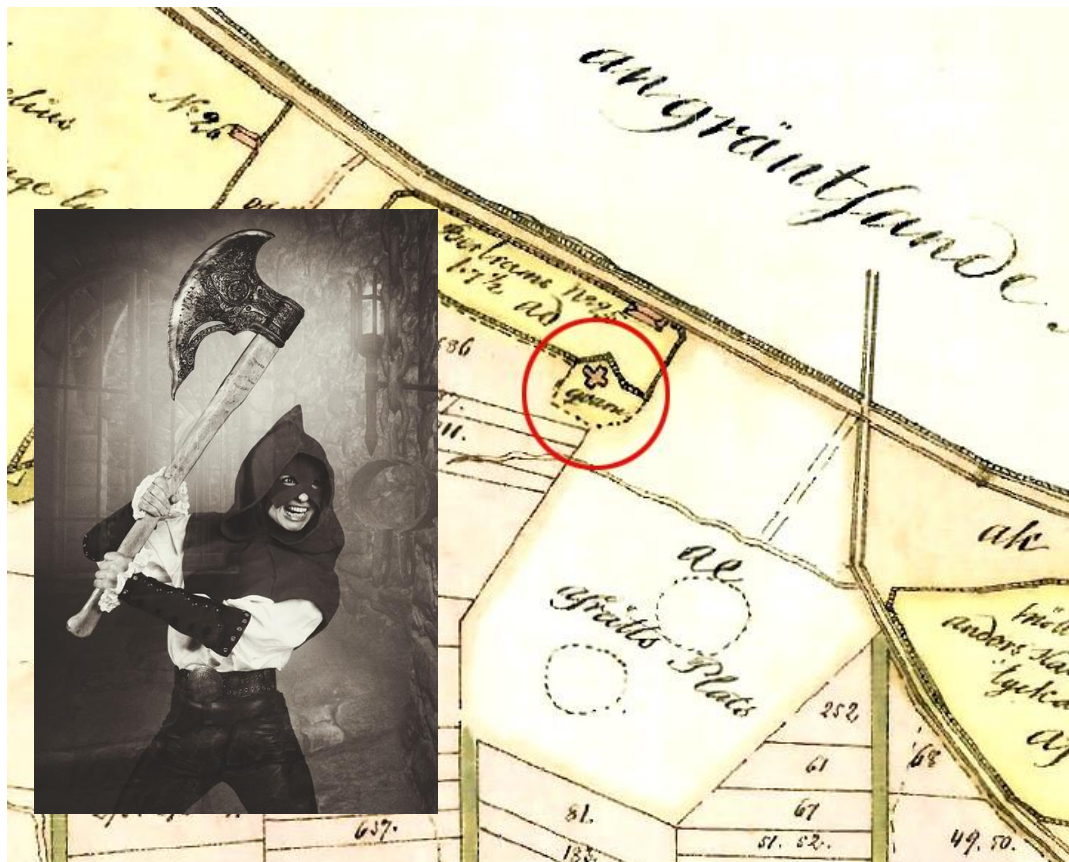

För en hund 8 öre

För en katt 6 öre

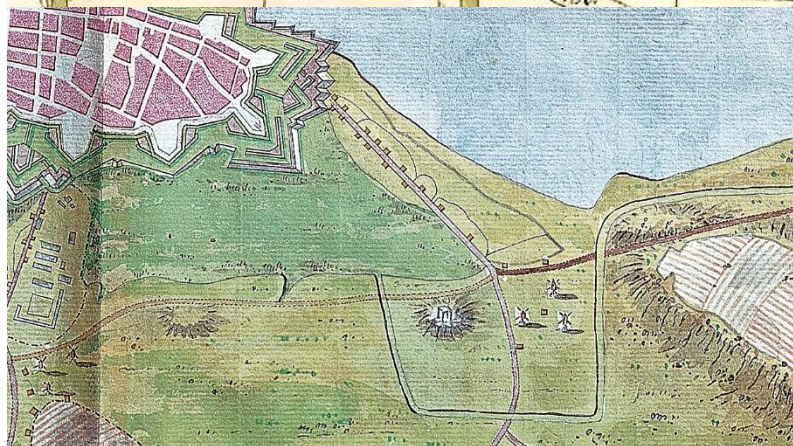

**Detalj av karta
från 1781 med
Malmös
avrättningsplats
och dess två
högar inlagda.**

**Den forna
avrättningsplatsen vid
Rörsjön låg strax
bortom fabriken (foto
från cirka 1924).
Högarna på bilden
nedan syns ej på
denna bild.**

**Malmö galgbacke samt högar
därom Kirseberget på en karta från
tidigt 1700-tal.**

NATTMANNEN

Nattmannen hade av staden även en årlig lön på 15 daler, som betalades vid påsktid för att han skulle hålla staden ren från självdöda djur. Om han missskötte detta åläggande och det klagades, fick han böta 5 daler för varje dött djur. Som tidigare nämnts hade staden upplåtit hus åt skarprättaren och nattmannen vid Snapperup. Då deras befattningar skiljdes åt, enligt förordningen i maj 1701, bestämdes att nattmannen och hans folk skulle få ett eget hus.

Huset, som staden köpte av arvingarna efter avlidne änkan Helvig Krutmeijer, var ett envåningshus och 6 fack långt med stuga, kammare, förstuga och bryggghus med hage. Det låg på samma gata som skarprättarens och var det sista huset med husgaveln mot vallen och hade husnummer 195. Jöns Nilsson blev den första nattman, som kom att bosätta sig i detta hus. Han hade varit nattman i Ystad och blev den 4 september 1701 antagen till nattman i Malmö och skulle flytta in i huset med sitt tjänstefolk åtta dagar efter Michaelis tid.

Under nästan hela 1700-talet kom nattmanshuset att ligga på denna plats och 18 nattmän hade under denna tid tjänat staden och haft sin boplats här. Nattman Månen Mårtensson kom att bli den siste.

NATTMANNEN

Före år 1701 är flertalet nattmän okända vid namn. De nattmän som verkade i staden och var boende i "nattmanshuset nr 195" på Snapperupsgatan mellan åren 1701-1796 var följande:

Jöns Nilsson 1701 - 1715
Nils Håkansson 1715-1717

Kristian Jönsson 1720 - 1728
Elna Erikdotter (änka) 1728 – 1732

Henning Meijer 1732 - 1738
Nils Hermansson Stadig 1736

Hans Jacobsson Dyring 1738 - 1741
Friedrich Albrechtsson 1741 – 1750

Martin Michelsson 1751 - 1753

Hindrich Hansson 1753 - 1754
Nils Frennesson 1754

Lars Hansson Sjöberg 1754 - 1756
Catharina Hansdotter Sebeck 1756 – 1760

Peder Jönsson 1760 - 1764
Anders Hansson 1764 - 1769

Johannes Gustafsson 1769 - 1784
Lorens Christopher Johansson 1784 – 1787

Månen Mårtensson 1787 - 1797

NATTMANNEN

Enligt renhållningsföreskriften i Christian II:s ordinants från 1522 skulle det finnas en nedgrävningsplats utanför de danska städerna för borgarnas döda djur. På 1600-talet och framåt låg "rackarebacken" i Malmö i närheten av stadshuset idag. Om den har legat där sedan äldsta tid är oklart.

Nattmannen skulle också rengöra "hemlighusen" i stadens offentliga byggnader som rådhuset, fängelset i rådhuskällaren, kommendanthuset, hospitalet, latinskolan och barnhuset.

Den första offentliga "urinoaren" i Malmö stod på Fisktorget 1867 och i juni 1887 fick hotell Kramer äran att bli först med wc-anläggning. Det var stora saker på den tiden, men det gamla sättet att samla upp latrin i gropar i marken (de s. k. dyngkurrorna) var ännu i funktion på gårdarna och nattmannen gick fortfarande omkring och tömde klosetter.

Och så får vi inte glömma de gamla, hederliga "pissepottorna", som inte upphörde i första taget. Men så har det väl alltid varit: gammalt och nytt möts i en ibland märklig kontrast. Mot slutet av 1800-talet fick staden ett ordnat renhållningsverk med bl. a. hämtning av latrin, och nattmannen blev befriad från en nästan 400-årig syssla.

NATTMANNEN

Förutom åtaganden av sysslor inom renhållningens område hade nattmannen även till uppgift att biträda skarprättaren vid avrättningar, begrava nedfallna lik från galgen och självmördare samt i viss mån även utföra spöstraff. Under häxprocessernas tid i Malmö var det nattmannen som tillverkade stegen, som den dömda blev bunden vid, och byggde upp själva bålet. Men det var inte bara "häxor" som blev dömda till bålet utan även de som hade begått mord.

Pernilla Svensdotter hade på sommaren 1731 dödat sitt eget foster. Den 20 oktober fastställde hovrätten dödsdomen över henne: att halshuggas och brännas på bål. Till bålens uppbyggande beställde stads bokhållaren 10 lass brännved, 6 tjärtunnor och 2 travar långhalm, som fraktades till avrättningsplatsen, där nattmannen tog emot det.

De brottslingar som blev hängda blev inte begravda direkt, utan kropparna lämnades till förruttnelse och faglarna, tills de själva föll ned. Nattmannen fick därefter samla ihop kvarlevorna och gräva ned dem.

Det verkställdes inte bara dödsdomar på stadens avrättningsplats utanför staden utan även på Stortorget har avrättningar utförts till allmänt beskådande.

NATTMANNEN

Den 23 augusti 1900, blev arbetaren Lars Nilsson från Löderup avrättad genom halshuggning på länsfängelsets gård i Malmö för mordbrand, rån och inbrott. Bödeln var Anders Gustaf Dalman från Stockholm och den som assisterade honom var hans egen son. Denna gång var avrättningen inte offentlig och nattmannen hade sedan länge upphört med sysslan att biträda bödeln.

Förutom avrättade blev även "självspillare" (självmördare) begravna - eller rättare sagt nedgrävda - på avrättningsplatsen. Den som hade till uppgift att hämta, köra ut och gräva ned sådana "orena" var rackaren, men även bödeln hade denna syssla. Det kunde också hända att andra personer som t. ex. väktare beordrades till att föra bort självmördare. Det var emellertid inte så ställt, att alla som hade tagit sitt eget liv grävdes ned på galgbacken.

Försök till självmord var även det ett brott. Det fick "hospitalslemmen" (patient på hospitalet) Kerstin Torsdotter erfara, då hon blev dömd av rådhusrätten den 8 april 1701 för självmordsförsök. Denna brottstyp var tydligen ny för rådhusrätten i Malmö, för man kunde inte hitta någon straffpunkt för sådant "brott", så ärendet lämnades över till hovrätten.

NATTMANNEN

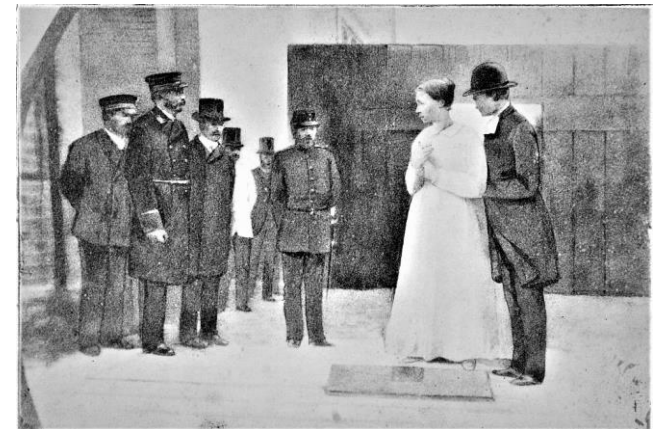

Anders Gustaf Dalman (även Dahlman), född 17 februari 1848 i Östanmossa i Norbergs socken i Västmanland, död 30 juli 1920 i Stockholm, var Sveriges riksskarprättare och sista bödel. Under sina 25 år som skarprättare avrättade Dalman sex delinkventer. Fem avrättades med handbila och den sista med giljotin. Dalmans första avrättning var den av Anna Månsdotter, även känd som Yngsjömörderskan, den 7 augusti 1890. Den sista avrättningen Dalman utförde, skedde onsdagen den 23 november 1910 på Långholmens centralfängelse. Detta var den sista avrättningen i Sverige och den enda med giljotin. Den som avrättades var Johan Alfred Andersson-Ander.

**ALFRED
ANDER**

**ANNA
MÅNSDOTTER**

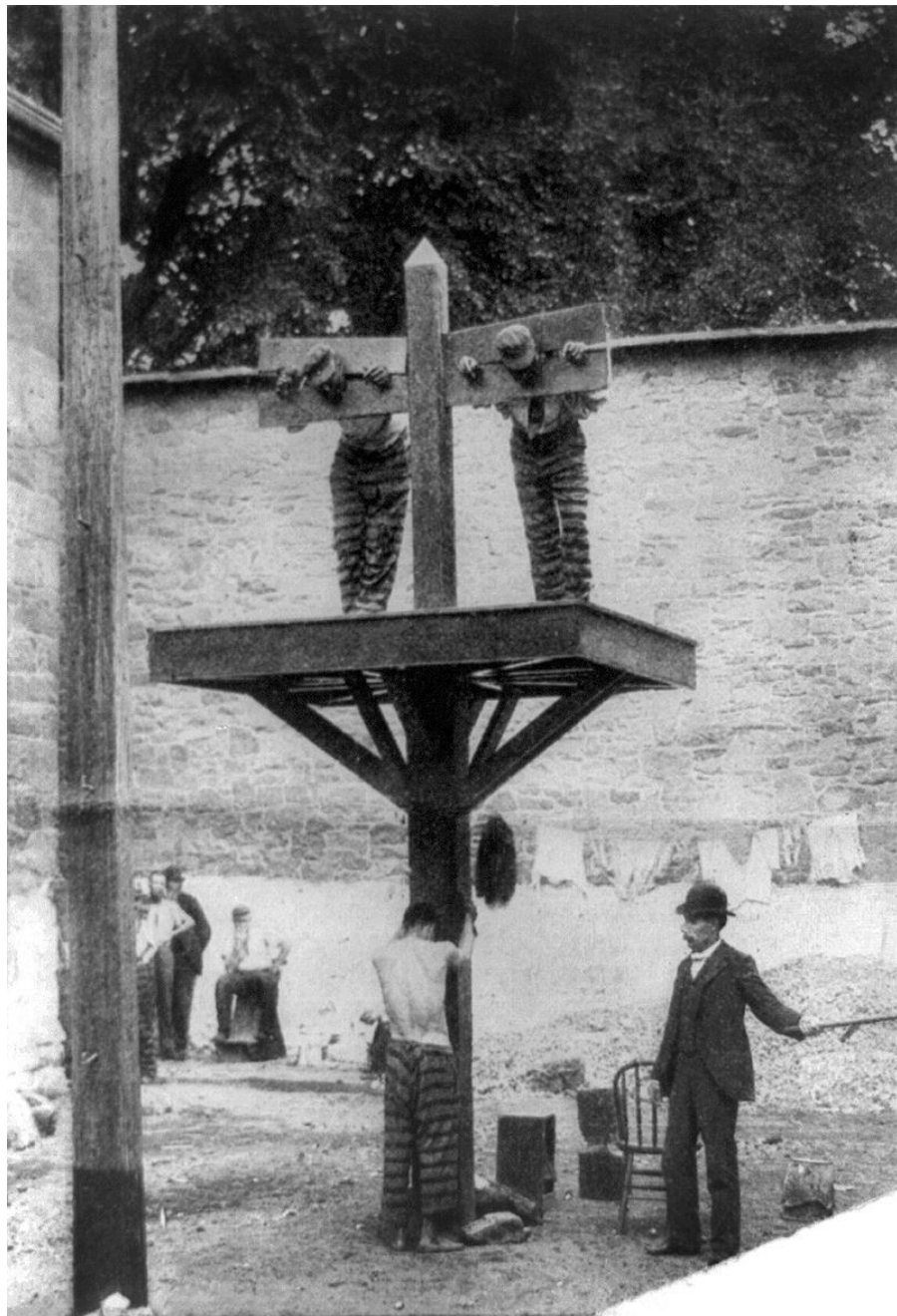

NATTMANNEN

Spöstraff, men även stympningsstraff, användes ofta som benådningsstraff i äldre tid. Dessa två typer av straff kan väl inbegripas i begreppet kroppsstraff. Stympning, dvs. avhuggande av lem eller kroppsdel, var i äldre svensk lagstiftning ett vanligt skamstraff men förekom dock väldigt sällan efter medeltiden till skillnad mot spöstraffet, som oftast var ersättning för böter, om den dömda saknade medel.

Det vanligaste brottet för spöstraff var stöld, som ibland kunde kombineras med skamstraff (som t. ex. att bära stadens stenar eller "tjuvstenarna" omkring i staden före eller efter spöstraffet) eller rent av med brännmärkning, där ett tecken av något slag brändes in på den dömdes panna eller rygg.

Straffpålen eller "kagen", som den kallades för i Danmark, bands förbrytaren vid då piskning skulle utföras, och den kunde utseendemässigt se olika ut från stad till stad. På 1600-talet hade "kagen" på Nytorv i Köpenhamn en murad, åttasidig underbyggnad med dörr och invändig trappa till plattformen, i vars ena ända straffpålen reste sig med ett lejon med en sköld i klorna som en toppfigur.

FÄSTNINGEN MALMÖHUS

M
A
L
M
Ö
H
U
S

F
Ä
S
T
N
I
N
G

Fredrik I beordrade år 1525 sin länsherre på Malmöhus Albert Jepsen Ravensberg att bygga ett nytt slott. 1530 fick han utbetalt en enorm summa (5690 Mark) för fyra års byggnadsarbete. Det var under denna period som den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes. Slottets inre borggård skulle inramas av en tre våningar hög skyttegång. Entrén till slottet flyttades samtidigt genom tillkomsten av den västra förborgen.

**Fredrik I beordrade år 1525 sin
länsherre på Malmöhus Albert
Jepsen Ravensberg att bygga ett
nytt slott. 1530 fick han utbetalt en
enorm summa (5690 Mark) för fyra
års byggnadsarbete. Det var under
denna period som den nuvarande
huvudbyggnaden uppfördes.
Slottets inre borggård skulle
inramas av en tre våningar hög
skyttegång. Entrén till slottet
flyttades samtidigt genom
tillkomsten av den västra
förborgen.**

Fängelser

År 1822 överlämnades byggnaderna till fångvårdsstyrelsen och 1828 öppnades Malmö Correctionella Arbetshus, som då var Sveriges största och modernaste fängelse. Ett länsfängelse enligt cellsystemet uppfördes utanför Malmöhus vallgrav 1854–1855 med 102 ljusa och fem mörka celler. Efter slottsbranden 4 september 1870 revs Kristian IV:s stora västra flygelbyggnad och ersattes 1876 av ett centralfängelse i en större byggnad med 137 celler och 304 logementsplatser.

